

Полковенко Ольга Володимирівна, кандидат біологічних наук, доцент, кафедра анатомії і фізіології людини, Інститут людини Київського університету ім. Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053
E-mail: tpluso@ukr.net

Кобеньок Георгій Васильович, викладач, кафедра анатомії і фізіології людини, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

Полковенко Тарас Вікторович, кандидат філологічних наук, доцент, кафедра реклами і зв'язків з громадськістю, Гуманітарний Інститут Київського університету ім. Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

УДК 159.923.2

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.42807

ЗАХИСНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРОЕКЦІЇ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З САМОСПРИЙНЯТТЯМ ОСОБИСТОСТІ

© О. М. Тохтамиш

У статті зроблений аналіз класичних та сучасних концепцій проекції як захисного психологічного механізму, проведено емпіричне дослідження його зв'язку з вербально-оцінювальним компонентом сприймання людиною самої себе. Встановлений значущий зв'язок певних показників прояву дії захисного психологічного механізму проекції з окремими характеристиками особистісного самосприйняття

Ключові слова: проекція, захисний механізм, глибинна психологія, тривога, особистість, вербальна оцінка, самосприйняття, несвідоме, самооцінка, відповідальність

The classical and contemporary concepts of projection as defense psychological mechanism is conducted are analyzed; empirical investigation of its connection with the verbal-evaluated component of self-perception is conducted. A significant connection of some criteria of influence demonstration of defense psychological mechanism of projection with some moments of low self-perception is determined

Keywords: projection, defense mechanism, depth psychology, anxiety, personality, verbal evaluation, self-perception, unconscious, self-esteem, responsibility

1. Вступ

Поняття механізмів психологічного захисту, яке було запропоновано засновником психоаналізу З. Фройдом, продовжує використовуватися та відіграє свою роль в розумінні психічної діяльності людини в парадигмі глибинної психології та психотерапії. Одним з таких механізмів є проекція. Дослідження взаємодії цього захисного механізму залишається актуальним, зокрема, стосовно закономірностей сприйняття та самосприйняття людини себе і зовнішнього світу.

2. Постановка проблеми

Вплив класичних психологічних концепцій на розвиток сучасної психології асимілюється психотерапевтичним середовищем та практикою психологічного супроводу людини. Сприйняття людиною себе з великою вірогідністю залежить від проявів дії захисних психологічних механізмів. Метою цієї статті є аналіз класичних і сучасних концепцій, які пояснюють дію проекції як захисного психологічного механізму, особливостей його функціонування і впливу на поведінку та адаптивні функції психіки, дослідження зв'язку проекції як механізму психічного захисту з особливостями сприйняття людиною самою себе.

3. Літературний огляд

В психоаналітичній парадигмі під проекцією розуміється операція виділення та локалізації в іншій людині чи в іншій речі тих якостей, почуттів, бажань, які суб'єкт не визнає або відхиляє в самому собі. На відміну від інших підходів до розуміння терміну проекція, цей тип проекції називають класичною, або захисною проекцією. Проекція є дуже давнім за походженням механізм захисту, який виявляється, зокрема, при параної (в класичному психоаналізі психологічний механізм проекції з самого початку пов'язувався з таким розладом як параноя), але також і при "нормальному" мисленні (наприклад – забобони) [1].

В ранніх роботах З. Фрейда проекція постає як первинний захист, пов'язаний з неправильним використанням звичайного психічного механізму, наприклад, винесенням назовні джерела незадоволення. Параноїк проектує назовні болісні уявлення, а вони повертаються до нього у вигляді дорікань до себе: "... дійсні змісти залишаються тими ж самими, змінюється лише їх місце всередині загального цілого" [2]. Проекція при параної трактується як первинний захисний механізм, в своїй суті протилежний витісненню при невроті нав'язливості. При цьому невроті первинний захист являє собою витіснення в

несвідоме всієї сукупності патогенних спогадів і заміщення їх «первинним симптомом захисту» – недовірою до самого себе. При параної ж первинний захист діє інакше: витіснення тут також має місце, однак воно спрямоване у зовнішній світ, а первинний симптом захисту виступає у вигляді недовіри до інших людей. Стан марення виглядає тоді як невдалий захист і «повернення» того, що було витіснено назовні [1].

В більш пізніх роботах З. Фройд описував фобічну організацію психіки як справжню проекцію власного "небезпечного" потягу, який відчувається як щось небезпечне, на реальність: людина веде себе так, немов небезпека зростання тривожного страху зумовлена не динамікою потягів, а зовнішнім сприйняттям, і, отже, можна реагувати на цю зовнішню небезпеку спробами втечі та фобічним ухиленням від небезпеки. Проекція виступає, таким чином, як первісний засіб захисту від внутрішніх збуджень, які можуть бути занадто сильними і тому неприємними, і тоді суб'єкт проектує їх назовні, щоб ухилитися, захиститися від них. У цього рішення є, однак, своя вада: відтепер суб'єкт змушений безроздільно вірити в щось, підпорядковане законам реального світу.

З. Фройд також бачив цей же механізм в так званій «проективній ревності», яку він відрізняв як від «нормальної» ревності, так і від параноїального марення ревності. Суб'єкт захищається від власних бажань невірності, ставлячи невірність в провину дружині; тим самим він переносить увагу з власного несвідомого на несвідоме іншої людини, часом досягаючи глибокого розуміння цієї людини одночасно з повним нерозумінням самого себе. Тому інколи неможливо (і завжди безрезультатно) спростувувати проекцію як помилку сприйняття [1].

З іншого боку, З. Фройд неодноразово підкреслював нормальність проекційного механізму, він бачив проекцію в забобонах, міфах, анімізмі. Анімістські вірування нерідко пояснювали нездатністю первісних людей помислити природу інакше як за образом людини; те ж відноситься і до міфології: нерідко стверджують, що стародавні «проекували» на природу людські якості і пристрасті. Таке уподібнення спирається на відмову визнати щось: демони і духи втілюють не що інше, як погані людські бажання.

З. Фройд вважав, що проекція (разом з інтроєкцією) відіграє важливу роль у виникненні протилежності між суб'єктом (Я) і зовнішнім світом. В науковій дискусії на питання щодо того, чи передбачає проекція-інтроєкція вже існуюче розрізнення внутрішнього та зовнішнього або ж сама створює його, давались різні відповіді. Анна Фрейд вважала що проекція та інтроєкція виникають після відокремлення Я від зовнішнього світу. На думку М. Кляйн, діалектика інтроєкції-проекції «хороших» і «поганих» об'єктів є основою для подальшого розрізнення внутрішнього і зовнішнього [1].

Психоаналітик Ш. Ференці запропонував критерій розмежування неврозів та психозів, а саме: для неврозів характерним є використання механізму інтроєкції, а для психозів – проекції [3].

Аналітична психологія К. Г. Юнга розуміє проекцію як атрибут певних архетипів, які знаходяться поза Я. Такими є, зокрема, архетип Матері, і особливо – архетип Тіні, на який проектується витіснені власні особливості, бажання і дії, наприклад ті, які пов'язані з соціальними нормами в конфлікті або соромом, щоб відмежуватися від цього. Цей захисний механізм, за К. Юнгом, часто призводить до переслідування меншин, соціальних конфліктів, війн. Ще один прояв проекції полягає в знаходженні власних думок та переконань в ідеях відомих особистостей для надання їм обґрунтування і ваги. К. Юнг вважав, що неприйнятні частини особистості, представлені в архетипі Тіні, з особливою ймовірністю можуть призвести до проекції, як на особистісному, так і на національному та міжнародному рівнях. З іншого боку, за К. Юнгом, всі проекції провокують зворотні проекції, якщо об'єкт не усвідомлює якостей проєктованого на нього суб'єкта. Таким чином, все неусвідомлене у реципієнта буде проєктуватися назад на проєктора, приймаючи форму взаємодії [4].

За Ф. Перлзом, проекція – це риса, установка, ставлення, почуття або фрагмент поведінки, яка насправді належить особистості, але не відчувається нею як така та приписується об'єктам чи людям в оточенні й переживається особистістю такою, що спрямована ззовні на неї, а не навпаки. У проекціях людина усвідомлює імпульс і усвідомлює об'єкт в середовищі, але не ототожнює себе зі своїм агресивним наміром і не здійснює його, в результаті вона втрачає відчуття того, що це її імпульс. Людина залишається бездіяльною і, сама цього не розуміючи, чекає вирішення своїх проблем ззовні. Ці механізми є невротичними, тільки якщо є недоречними і постійними, вони стають хворобливими, якщо виникає структурна фіксація на якомусь неможливому або неіснуючому об'єкті, втраті усвідомлювання, блокування інтеграції. Вони можуть бути корисними і здоровим, якщо вживаються тимчасово і в певних обставинах [5].

Ф. Перлз також розглядає механізм проекції з точки зору прийняття чи відкидання людиною відповідальності, на його думку проекція пов'язана з тенденцією зробити середовище відповідальним за те, що виходить з самої людини. Зокрема, параноїк стає нездатним прийняти на себе відповідальність за власні ілюзії, бажання і почуття, приписує їх об'єктам або людям в своєму середовищі. Переконаність в тому, що його переслідують, фактично є твердженням про те, що він хотів би переслідувати інших. Невротик використовує механізм проекції не тільки по відношенню до зовнішнього світу, він користується ним і по відношенню до себе самого. Він відчуває від себе не тільки власні імпульси, а й частини себе, в яких виникають ці імпульси. Замість активного ставлення до подій власного життя, суб'єкт, що проектує, стає пасивним об'єктом, жертвою обставин. Таким чином в проекції ми переносимо межу між собою і рештою світу трохи "на свою користь", що дає можливість знімати з себе відповідальність, заперечуючи приналежність собі тих аспектів особистості, з якими

нам важко примиритися, які здаються нам непривабливими або образливими. Невротик, який проектує, нездатний розрізняти межі власної цілісної особистості, які дійсно належать йому самому, і те, що нав'язано йому ззовні [6].

Розглядаючи механізм проекції, К. Уїлбер зазначає: коли ми приписуємо свої власні якості іншим людям до того ступеня, при якому втрачаємо усвідомлення цих якостей в нас самих, то вже більше не відчуваємо цих аспектів як своїх власних, і тому ніколи не використовуємо їх, не здійснюємо та не задовольняємо їх: основи для нашої діяльності, тим самим, виявляються звуженими, скороченими та фрустрованими. Ці грані здаються приналежними зовнішньому середовищу, оскільки ми віддали свою енергію іншим, і тому ця енергія тепер виявляється оберненою проти нас, немов бумеранг. Ми втрачаємо її в самих собі і «бачимо її» в оточенні, де вона загрожує нашому буттю. При цьому замість імпульсу до дії ми будемо відчувати тиск до цієї дії, замість внутрішнього спонукання – зовнішнє гоніння, замість інтересу – примус, замість бажання – обов'язок. Наша енергія залишається нашою, але її джерело буде здаватися таким, що знаходиться поза нами, і тому замість володіння даною енергією ми відчуваємо себе притиснутими нею, побитими тим, що тепер сприймається як «зовнішні» сили, так що ми тепер стаємо безжально веденими, немов безпорадна маріонетка – оточуючим середовищем, яке, як нам бачиться, грає роль ляльководи.

Коли ми не визнаємо деякі свої негативні тенденції, ми проектуємо їх назовні і, таким чином, населяємо свій світ вигаданими, але вельми жахливими страховиськами, демонами й примарами: нас лякають власні тіні. За допомогою проекції ми відокремлюємо і відчужуємо деякі свої тенденції, – ми забуваємо їх, а потім забуваємо і про те, що ми забули їх. Механізм проекції відображується також на емоційності та чуттєвості людини, зокрема, як стверджує К. Уїлбер, тривога є не що інше як заблоковане та спроектоване збудження і інтерес [7].

За класифікацією Н. Мак-Вільямс проекція відноситься до первинних, примітивних механізмів, хоча може мати й більш "зрілі" форми [8]. В дослідженні розвитку цього механізму в дитячому та юнацькому віці відзначається тенденція до поступового зростання проявів дії цього механізму у порівнянні з іншими по мірі дорослішання [9].

4. Зв'язок ступеню прояву захисного механізму проекції з вербально-оцінвальними показниками характеристик самосприйняття особистості

В емпіричній частині нами було проведено дослідження захисних психологічних механізмів, зокрема, проекції за допомогою опитувальника Плутчіка-Келлермана-Конте. Він вимірює певний спектр проявів дії захисних механізмів індивіда, ступінь використання індивідом різних механізмів захисту та відомий також як тест Індекс життєвого стилю (Life Style Index). Цей інструментарій докладно описаний Р. Плутчіком із співавторами [10] і адаптований Є. С. Романовою та Л. Р. Гребенніковим [11].

Проекцію автори опитувальника описують як процес, за допомогою якого неусвідомлені і неприйнятні для особистості почуття і думки локалізуються зовні, приписується іншим людям і таким чином стають ніби вторинними. Негативний, такий, що соціально, як правило, не схвалюється, відтінок випробовуваних почуттів і властивостей, наприклад, агресивність нерідко приписується оточуючим, щоб виправдати свою власну агресивність або недобррозичливість, які проявляються немов би в захисних цілях. Іншим прикладом може бути святенництво, коли людина постійно приписує іншим власні аморальні прагнення. Рідше зустрічається такий вид проекції, коли значущим особам (частіше з мікросоціального оточення) приписуються позитивні, соціально схвалювані почуття, думки або дії. Наприклад, вчитель, який не проявив особливих здібностей у професійній діяльності, схильний наділяти улюбленого учня талантом саме в цій області, неусвідомлено прославляючи цим самим і себе [10].

Дослідження самосприйняття, тобто, сприйняття людиною самої себе, проводилося в вербальному варіанті за допомогою модифікації тесту двадцяти висловлювань М. Куна та Т. Макпартленда [12]. В цій модифікації пропонується за 12 хвилин записати на папері якомога більше відповідей на запитання "Хто Я?". Після цього пропонувалось оцінити кожну з відповідей-характеристик як позитивну, негативну, таку, яка і подобається й ні одночасно, чи таку, яку важко визначити з цієї точки зору. Групове обстеження дозволило забезпечити анонімність та більшу відвертість при виконанні тесту.

В дослідженні взяли участь 46 осіб обох статей віком від 20 до 50 років.

Статистична обробка проводилася за допомогою кореляційного аналізу рангових кореляцій Спірмена. Результати значущих кореляцій представлені в табл. 1.

Таблиця 1
Статистичні показники значущих кореляцій показника проекції як захисного механізму психіки з іншими характеристиками

Характеристика	Показник кореляції
% позитивних оцінок себе	$r_s=0,393^*$
% відповідей з різнополюсним (+-) типом оцінок	$r_s=0,352^*$
Кількість відповідей, пов'язаних з сімейною роллю	$r_s=-0,309^*$
Кількість відповідей, пов'язаних зі статевою роллю	$r_s=-0,296^*$

Примітка: * – кореляція, значуща на рівні 0,05

5. Апробація результатів дослідження

В результаті статистичного аналізу виявлено значущий зворотний кореляційний зв'язок між проявом захисного механізму проекції та відсотковим співвідношенням позитивних оцінок до загальної кількості оцінок відповідей респондентів за тестовою методикою Т. Куна та Т. Макпартленда. Ці вказані вище взаємозалежності свідчать про тенденцію до

більш негативного оцінювання себе респондентами з високим рівнем дії захисного механізму проекції у порівнянні з іншими респондентами. Якщо згадати, що типологічно механізм проекції є властивим для осіб з застрягаючим, афективно-ригідним типом акцентуації [13] та, як відзначає Березін зі співавт. [14], такий тип здебільш застрягає на негативно заряджених почуттях, можна припустити, що це приводить до розвитку в них такої риси, як незадоволеність собою і виражається в більш частому негативному оцінюванні себе у порівнянні з іншими групами.

Слід зазначити, що тенденція до зниження позитивних оцінок себе спостерігається також при виражених проявах дії захисного механізму регресії [15], хоча прояв дії цих двох захисних механізмів не підтверджує значущого статистичного зв'язку між ними.

Тенденція до збільшеної кількості "різнополюсних" оцінок у сприйманні себе серед осіб з частим проявом дії механізму проекції говорить про те, що особи з високими проявами дії цього захисного механізму мають схильність до диференціювання у оцінках сприймання своїх соціальних ролей, проявів та характеристик, вірогідно, в залежності від ситуації та інших факторів. В якійсь мірі така оцінка є своєрідним відстороненням, дистанціюванням та відчуженням, а в патологічних випадках, ймовірно, може трансформуватися в тенденцію до резонерських суджень.

Ще один значущий, також зворотний, кореляційний зв'язок між психологічним механізмом проекції та кількістю відповідей на питання "Хто я?", що мають зв'язок зі статевою та сімейною роллю, може означати схильність індивіда з високим рівнем цього захисту уникати відповідальності, яку несе прийняття такої ролі. В переважній більшості ситуацій дія захисного механізму проекції супроводжується відсутністю тенденцій до вербалізації статевої та сімейної ролі.

6. Висновки

Таким чином, захисний психологічний механізм проекції в своїй основі не усвідомлюється особистістю, він належить до захистів первинного, "примітивного" типу, хоча в процесі особистісного росту та психотерапевтичного супроводу людина здатна усвідомлювати власні проекції та приймати за них відповідальність. Високі показники за цим типом захисту супроводжуються тенденцією до зниження самооцінки, збільшення "різнополюсних" оцінок понять, які характеризують власне Я та схильністю до уникання характеризувати себе в поняттях, пов'язаних зі статевою приналежністю та сімейними ролями.

Література

1. Лапланш, Ж. Словарь по психоанализу [Текст] / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис. – М.: Высшая школа, 1996. – 623 с.
2. Freud, S. Weitere Bemerkungen über die Abwehrneuropsychose. Book 1 [Text] / S. Freud. – Freud S. Gesammelte Werke, London: Imago Publishing Co. Ltd., 1991. – P. 379–406.

3. Ференци, Ш. Теория и практика психоанализа [Текст] / Ш. Ференци. – СПб.: Университетская книга, ПЕР СЭ, 2000. – 320 с.
4. Юнг, К. Человек и его символы [Текст] / К. Юнг. – М.: Серебряные нити, 2006. – 352 с.
5. Перлз, Ф. Опыт психологии самопознания [Текст] / Ф. Перлз, Р. Хефферлин, П. Гудмэн. – М.: Гиль-Эстель, 1993. – 240 с.
6. Перлз, Ф. Гештальт-подход и Свидетель терапии [Текст] / Ф. Перлз. – М.: Либрис, 1996 – 240 с.
7. Wilber, K. The Spectrum of Consciousness [Text] / K. Wilber. – Wheaton, IL: Quest Books Theosophical Publishing House, 1993. – 385 p.
8. Мак-Вильямс, Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе [Текст] / Н. Мак-Вильямс. – М.: Класс, 1998. – 480 с.
9. Cramer, Ph. The development of defense mechanisms: Theory, research and assessment [Text] / Ph. Cramer. – New York: Springer-Verlag, 1991 – 234 p.
10. Plutchik, R. A structural theory of ego defenses and emotions [Text] / R. Plutchik, H. Kellerman, H. R. Conte; C. E. Izard (Ed.). — Emotions in personality and psychopathology. – New York: Plenum Press, 1979. – P. 227–257. doi: 10.1007/978-1-4613-2892-6_9
11. Романова, Е. С. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика [Текст] / Е. С. Романова, Л. Р. Гребенников. – Мытищи: Талант, 1996 – 144 с.
12. Румянцева, Т. В. Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре [Текст] / Т. В. Румянцева. – СПб.: Речь, 2006. – 176 с.
13. Леонгард, К. Акцентуированные личности [Текст] / К. Леонгард. – К.: Вища школа, 1989. – 375 с.
14. Березин, Ф. Б. Методика многостороннего исследования личности [Текст] / Ф. Б. Березин, М. П. Мирошников, Р. В. Рожанец. – М.: Медицина, 1976. – 186 с.
15. Тохтамиш, О. М. Психологический механизм регресии та його зв'язок із самосприйняттям особистості [Текст] / О. М. Тохтамиш // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2012. – Том. X; Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 23. – С. 647–657.

References

1. Laplanche, J., Pontalis, J.-B. (1988). The language of psychoanalysis. Karnak Book, 528.
2. Freud, S. (1991). Gesammelte Werke. Weitere Bemerkungen über die Abwehrneuropsychose. London: Imago Publishing Co. Ltd., 379–406.
3. Ferenczi, S. (2000). Teoriya i praktika psihoanaliza [Theory and Practice of Psychoanalysis]. St. Petersburg, Russia: University Book, 320.
4. Young, C. G. (1964). Man and his Symbols. New York, NY: Dell Publishing, 318.
5. Perls, F., Hefferline, R., Goodman, P. (1959). Gestalt Therapy. Excitement and Growth in the Human Personality, New York: Julian Press, 229.
6. Perls, F. (1973). The Gestalt Approach and Eye Witness to Therapy. Palo Alto, CA: Science and Behavior Book, 240.
7. Wilber, K. (1993). The Spectrum of Consciousness. Wheaton, IL: Quest Books Theosophical Publishing House, 385.
8. McWilliams, N. (1994). Psychoanalytic diagnosis: Understanding personality structure in the clinical process. New York: The Guilford Press, 426.

9. Cramer, Ph. (1991). The development of defense mechanisms: Theory, research and assessment. New York, NY: Springer-Verlag, 234.
10. Plutchik R., Kellerman, H., Conte, H.R. (1979). A structural theory of ego defenses and emotions in: Izard, C. E. Ed. Emotions in personality and psychopathology. New York, NY: Plenum Press, 227–257. doi: 10.1007/978-1-4613-2892-6_9
11. Romanova, E. S., Grebennikov, L. P. (1996). Механізми психологічної захисти: генезис, функціонування, діагностика [Psychological defence mechanisms: genesis, functioning, diagnostics]. Myitishi, Russia: Talant, 144.
12. Romyantseva, T.V. (2006). Psihologicheskoe konsultirovanie: diagnostika otnosheniy v pare [Psychological counselling: Diagnostics of relations in the pair]. St. Petersburg, Russia: Rech, 176.
13. Leonhard, K. (1976). Akzentuierte Persönlichkeiten. 2. Aufl. Berlin, VEB Volk und Gesundheit, 328.
14. Berezin, F. B., Miroshnikov, M. P., Rozhanets, R. V. (1976). Metodika mnogostoronnego issledovaniya lichnosti [Method of multilateral study of personality]. Moscow, Russia: Meditsina, 186.
15. Tokhtamysh, O. M. (2012). Psihologichniy mehanizm regresiyi ta yogo zv'yazok iz samospriynyattam osobistosti [Regression as a psychological defense mechanism and its relation to the self-perception of the individual]. Actual Problems of Psychology: Scientific Papers of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology, Kyiv, Ukraine. 10 (23), 647–657.

*Рекомендовано до публікації д-р психол. наук Лозова О. М.
Дата надходження рукопису 29.04.2015*

Тохтамиш Олександр Михайлович, доцент, кандидат психологічних наук, кафедра практичної психології, Київський університет ім. Бориса Грінченка, пр. Тичини, 17, м. Київ, Україна, 02152
E-mail: tokhtamysh@gmail.com